

Оксана Драч,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID: 0000-0001-7859-3385
e-mail: o.drach@kubg.edu.ua

Інна Губенко,

доктор філософії (кандидат медичних наук), професор,
ректор, професор кафедри фундаментальних дисциплін
Черкаської медичної академії,
м. Черкаси, Україна
ORCID: 0000-0002-3798-6489
e-mail: chmarector215@gmail.com

ПОВЕДІНКА ГІМНАЗИСТОК VS РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОДІЇ 1905–1907 рр. В УКРАЇНІ: ДИСКУРС НОРМАТИВІВ І АДМІНІСТРАЦІЇ

Анотація. Досліджено нормативні засади поведінки учениць жіночої гімназійної освіти України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Актуальність обґрунтовано важливістю контекстуалізації протестних настроїв гімназисток у ситуації революційної кризи суспільства задля (пере)осмислення освітніх інституцій і дискурсів у фокусі деколонізації. Джерелами слугують звіти попечителя Київського навчального округу 1905–1907 рр.

Доведено, що нормативи поведінки учениць імперських гімназій в Україні репрезентують цілісну систему дисциплінарних практик, спрямованих на формування контрольованого, передбачуваного та ієрархічно впорядкованого освітнього середовища. Регламентація щоденної поведінки – від підготовки до уроку та визначеного розміщення у класі до тілесних поз, мовленнєвих обмежень і порядку взаємодії з викладачем – свідчить про прагнення освітньої інституції не лише організувати навчальний процес, а й здійснювати всебічний контроль над тілом, мовленням і поведінковими реакціями учениць. Ритуалізовані форми вшанування і колективна молитва, мовленнєві коди субординації та акцент на чеснотах функціонували не лише як засоби зовнішнього контролю, а як механізми інтеріоризації норм, спрямовані на формування лояльної, самодисциплінованої і соціально конформної учениці. Гімназійний простір функціонував як середовище перетину дисциплінарної влади (М. Фуко) і моральної педагогіки, де через повсякденні освітні практики

вихованок здійснювалося відтворення соціального порядку і гендерно маркованих моделей поведінки.

З'ясовано, що революційні потрясіння 1905–1907 рр. засвідчили кризу традиційного дисциплінарного режиму жіночих (про)гімназій: формальне дотримання правил дедалі частіше поєднувалося з їхнім фактичним ігноруванням або відкритим порушенням. Учениці, особливо старших класів, демонстрували інтерес до громадсько-політичного життя, зростання колективної агентивності, здатність до солідарних дій, готовність послаблювати авторитет гімназійної адміністрації, педагогів і батьків. Конфесійний склад учениць, виключених із Вінницької жіночої гімназії в 1905 р., засвідчив не лише протестні настрої представниць найбільш дискримінованих етносів у Російській імперії, зокрема поляків і євреїв, а й поширення в молодіжному середовищі громадянських цінностей і націєтворчих ідей.

Ключові слова: історія освіти, учениці, жіночі гімназії, правила поведінки, дисциплінарний режим, протестні настрої, революція 1905–1907 рр., Київський навчальний округ.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Революційні події 2013–2014 рр., підписання Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, конституційне закріплення курсу на євроатлантичну інтеграцію, мобілізація українського суспільства на протидію російській агресії знову, як і на початку 1990-х років, активізували увагу до модернізації освітньої сфери (Кремень, Луговий & Топузов, 2021, с. 5). Зазначені процеси поглиблено викликами в геополітичній, соціокультурній, безпековій архітектоніці східноєвропейського простору, епіцентр яких після повномасштабної агресії РФ зосереджено в Україні.

Відтак осмислення питань національного суверенітету та цивілізаційної суб'єктності України має віднайти відповідь, зокрема і на питання, з яким потенціалом духовних цінностей держава позиціонує себе у геополітичному просторі? (Пирожков, Смолій & Боряк, 2020, с. 9). Беззаперечно, фундаментальним надбанням є вільний індивід – архетип і генетичний код нації, увиразнений у генераціях освіченої молоді, які повсякчас ставали авангардом громадських рухів в Україні. До прикладу, студентська «Революція на граніті» 1990 р. була найуспішнішою акцією в боротьбі за незалежність України, яка продемонструвала сміливість і силу студентської молоді (BBC

NEWS Україна, 2010). З проголошенням незалежності Українська держава перетворилася на ключового суб'єкта освітньої політики, активно включилася у процес освіти нових генерацій. (Ігнатенко, Москалюк, & Костюк, 2022, с. 205). На формування нового українця, який діє на основі національних і європейських цінностей, скеровано вістря освітніх реформ (Березівська, 2024, с.13). Для суспільства сфера освіти незмінно виступала ключовим суб'єктом націєтворення і державотворення України (Кремень, Луговий & Топузов, 2021, с. 4).

У ширшому контексті освіта є інституцією, на яку покладено головну відповідальність за інноваційний розвиток особистості, формування конкурентоспроможного людського капіталу і стратегічне забезпечення майбутнього країни. Освітній простір, у якому відбувається інтеграція індивідуальних здібностей із суспільними запитами, постає як чутливий індикатор ширших соціокультурних змін, глибинним підґрунтям яких є когнітивні процеси щодо особистої та соціальної ідентичностей.

У добу модерну просторами ущільнення культурної взаємодії стають жіночі гімназії та прогімназії² (далі – (про)гімназії) України, потужне зростання яких засвідчило успішність емансипації та затребуваність ґрунтовної освіченості серед нових генерацій дівчат. Водночас освітній мікропростір імперських закладів був осередком контрольованої соціалізації («зросійщення») доньок інших народів – українців, євреїв, поляків, німців за нормативами панівного дискурсу Російської держави. Відтак актуальності набуває вивчення поведінкових моделей суб'єктів навчання, зокрема контингенту гімназисток України початку ХХ ст. у ситуації революційної кризи імперського суспільства, під час якої проявлено тенденцію до зростання суб'єктності учнівської молоді. Історико-освітній аналіз сприятиме контекстуалізації їхніх протестних настроїв,

² Прогімназії – неповні гімназії, навчання в яких тривало 3-4 роки; на початку ХХ ст. поступально реорганізуються на гімназії з 7-річним терміном освітньої підготовки.

що уможлиблює (пере)осмислення потенціалу жіночої гімназії як інституції соціалізації та конструювання ідентичностей у фокусі гендеру і деколонізації.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблематика історії шкільної освіти України модерної доби є предметом постійного інтересу вітчизняних науковців. Важливим підґрунтям стало вивчення загального вектору імперських шкільних реформ початку ХХ ст., у контексті яких конкретизовано проекти вітчизняних освітян із засадами нової освіти. Доведено, що створення демократичної національної школи передбачало відмову від авторитарної педагогічної моделі, зокрема: надання прав і свобод учням, скасування покарань і нагород, свобода індивідуальної ініціативи, спільне навчання хлопців і дівчат (Березівська, 2008; Березівська, 2017, с. 22).

Українські дослідники демонструють сталу цікавість до функціонування гімназійної освіти в Україні модерної доби, яка була гендерно сепарованою. Системно-інституційний аналіз діяльності чоловічих гімназій пізньоімперської доби виявив, що навчальний процес у закладах був сферою постійної державної уваги за одночасного посилення регламентації нагляду і контролю за їхніми вихованцями. Більш ліберально-прогресивним навчанням, особливо під час революції 1905–1907 рр., вирізнялися недержавні заклади Києва та інших українських міст (Милько, 2017, с. 207-208). Нагромадження фактологічної бази з історії шкільництва етнічних меншин України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. забезпечує теоретичне осмислення ролі освіти як чинника культурогенезу і соціальної адаптації особистості модерної доби (Палієнко, 2022, с. 224).

Нині ґрунтовністю розроблення вирізняється історія жіночої школи України модерної доби. Науковці, в основному, застосовують інституційний та регіональний підхід до її студіювання, що дало змогу конкретизувати як особливості типології освітніх закладів, так і розвиток жіночої гімназійної освіти на окремих теренах України (Тронько, 2014; Ключко, 2016; Ключко, 2018).

Не менш продуктивним для студіювання історії жіночої освіти виявився і локальний підхід, за якого предметом наукового пошуку стає конкретний освітній заклад. При цьому відбувається зміщення фокусу дослідницької оптики – від інституційної та нормативної історії освіти до аналізу повсякденних практик. Так, організаційні засади навчально-виховного повсякдення розглянуто на прикладі функціонування Єлисаветградської жіночої гімназії (Марченко, 2024). Аналіз виконання службових обов'язків начальниць Київського інституту шляхетних дівчат виявив, що адміністрація закладу послуговувалася нормативами та «правилами виховання інституток відповідно до суспільних канонів і статутів» із пріоритетом дотримання релігійних практик і визначених манер поведінки (Жовта, 2021, с. 109). Предметом вивчення стали і локальні навчально-виховні практики закладів жіночої освіти. Зокрема опрацювання рішень педагогічної ради Варшавської жіночої прогімназії засвідчило, що поведінка учениць була важливим соціально-виховним маркером та інструментарієм в освітній практиці жіночої середньої школи початку ХХ ст. (Драч, 2022).

Питання учнівського протестного руху в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. висвітлено побіжно і на локальному рівні. Публікації присвячено переважно суспільно-політичній діяльності учнівської молоді м. Суми (Кудінов, 2009). Важливо, що автором з'ясовано форми участі сумських гімназисток у протестному рухові 1905 р., а також встановлено персоналії найбільш активних його учасниць (Кудінов, 2022).

Зважаючи на доробок попередників, маємо підстави констатувати, що в сучасній українській історіографії проблематика поведінкових нормативів і практик гімназисток початку ХХ ст., зокрема у період революції 1905–1907 рр., лишається недостатньо вивченою; окремі набутки з тематики містять загальноімперські узагальнення, отже потребують належної концептуалізації. Відтак спробуємо нашим дослідженням заповнити наявну лаку наукового знання.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є з'ясування (не)відповідності поведінкових практик гімназисток визначеним нормативам під час революційних подій 1905–1907 рр. в Україні в дискурсі освітньої адміністрації. Конкретними завданнями для розроблення визначаємо: встановлення нормативно закріпленої моделі поведінки учениці жіночої (про)гімназії; з'ясування умов і обставин порушення правил поведінки гімназистками; вивчення способів інтерпретації освітнього процесу революційної доби в звітній документації гімназійної адміністрації; виокремлення дискурсивних практик імперських посадовців щодо учнівського активізму.

Матеріали та методи. Послугуючись продуктивним твердженням, що історія освіти – це «знання через документи» (Westberg, Primus, 2023, p. 12), джерельною базою дослідження слугують гімназійні нормативи та матеріали щорічних звітів попечителя Київського навчального округу³ по жіночих гімназіях і прогімназіях за відповідні роки (Pravila dlya uchenits, 1908; Otchet popечitel'ya, 1905, 1906, 1907)^{4, 5, 6}. Зважаємо, що нині історичні методи є багатофункціональним інструментом (Westberg, 2025, p. 994). При опрацюванні емпіричного матеріалу у фокусі соціальної історії освіти послуговувалися міждисциплінарним підходом, що забезпечило розширення соціального контексту дослідження напрацюваннями постмодерністської та

³ Київський навчальний округ був одним із найбільших в Україні, включав Волинську, Київську, Подільську, Полтавську і Чернігівську губернії.

⁴ Зауважимо, що залучені російськомовні джерела мають статус історичних документів, збереглися тільки в оригінальному вигляді, не мають перекладів або відповідників іншими мовами. Їх використання зумовлене джерелознавчою цінністю для реконструкції освітнього середовища України початку ХХ ст., а зокрема поведінкових нормативів жіночої гімназійної освіти і механізмів соціалізації, які зумовили учнівські протестні рухи. Цитати з цих джерел подаємо українською мовою в авторському перекладі. Вважаємо, що це забезпечить належний науковий рівень історико-освітніх студій обраної проблеми.

⁵ Pravyla dlya uchenyts Hraivoronskoi zhenskoï hymnazyy. Hraivoron: Typohrafiya K. Y. Vanynoi, 1908. 20 c.

⁶ Otchet popечytelia Kyevs'koho uchebnoho okruha o sostoianny zhenskykh hymnazyy u prohymnazyy za 1905 hod. Kyev: Typ. Y.N. Kushnareva, 1906. Razd. pah.

Otchet popечytelia Kyevs'koho uchebnoho okruha o sostoianny zhenskykh hymnazyy u prohymnazyy za 1906 hod. Kyev: Typ. Y.N. Kushnareva, 1907. Razd. pah.

Otchet popечytelia Kyevs'koho uchebnoho okruha o sostoianny zhenskykh hymnazyy u prohymnazyy za 1907 hod. Kyev: Typ. Y.N. Kushnareva, 1908. Razd. pah.

постколоніальної теорії. Продуктивним підходом до реалізації дослідних завдань визначили конструктивістську традицію дискурс-аналізу (Potter, 2008, р. 218). За допомогою аналізу історичного дискурсу відстежуємо способи міркування і конструювання реальності, представлені в нормативному дискурсі та інституційних практиках жіночих гімназій Київського навчального округу, оприаявлені під час революційних подій 1905–1907 рр. в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Образ гімназистки за діючими правилами

Проаналізуємо, яким мало бути освітнє середовище жіночих (про)гімназій відповідно до затверджених нормативів, що врегульовували взаємовідносини суб'єктів навчання. Пріоритетну увагу фокусуємо на правилах щодо поведінки гімназисток у навчально-виховному закладі.

Правила для учениць визначали головним обов'язком регулярне відвідування ними навчальних занять, водночас чітко окреслюючи допустимі винятки і передбачаючи дисциплінарні заходи щодо порушниць. Учениці мали прибувати до (про)гімназії за 15 хв. до початку занять для спільної молитви перед навчанням. У разі неможливості відвідувати заняття через хворобу або інші поважні причини, батьки/опікуни учениці зобов'язані були повідомити про це адміністрацію закладу того ж дня. За браком такого повідомлення пропуски занять вважалися самовільними, а учениця, яка їх допустила, визнавалася порушницею дисциплінарних вимог і підлягала відповідному стягненню. Запізнення на уроки або пропуски без поважних причин могли призвести до виключення порушниці із закладу (Pravila dlya uchenits, 1908, с. 2).

Гімназійні нормативи чітко обумовлювали поведінку учениць в освітньому середовищі закладу. Учениці мали приходити на заняття з усіма необхідними книгами, зошитами і письмовим приладдям. Перед початком уроку, до приходу викладача, вони повинні були підготувати своє робоче місце за партою. Правила регламентували дисципліну в класі через контроль навчального інструментарію: ученицям заборонялося приносити сторонні

книги, видання, речі, що могли відволікати їхню увагу під час освітнього процесу (Pravila dlya uchenits, 1908, с. 3).

Приписи деталізували поведінку гімназисток у навчальних аудиторіях. У класі кожна учениця займала заздалегідь визначене місце і не мала права самовільно змінювати його без дозволу класної доглядачки. Під час уроків учениці мали сидіти прямо, притуляючись до спинки лави, не спираючись і не розлягаючись. Їм заборонялося розмовляти чи шепотітися між собою, займатися сторонніми справами, галасувати, підказувати одна одній, відповідати без виклику викладача або перебивати його пояснення зауваженнями чи запитаннями. Водночас учениці зобов'язані були уважно слухати пояснення викладача і відповіді однокласниць. Звертатися із запитаннями щодо роз'яснення незрозумілого дозволялося лише після того, як педагог завершив виклад навчального матеріалу. Учениця, відповідаючи на запитання викладача, повинна була вставати і триматися прямо, навіть якщо відповідь була короткою (Pravila dlya uchenits, 1908, с. 4).

Гімназійні приписи чітко регламентували порядок перебування і пересування учениць в освітньому закладі. Самовільний вихід учениць із класу під час уроку заборонявся. Лише в разі крайньої потреби вони могли звернутися по дозвіл до класної доглядачки, а за її відсутності – до викладача. Після закінчення уроку учениці підводилися зі своїх місць лише за дозволом викладача і залишали клас у встановленому порядку. Після останнього уроку одна з учениць класу по черзі виголошувала передбачену правилами молитву після навчання (Pravila dlya uchenits, 1908, с. 5).

До завершення всіх щоденних уроків ученицям не дозволялося залишати гімназію без дозволу начальниці. Про необхідність дострокового виходу учениці з навчального закладу начальницю повідомляла класна доглядачка. Також батьки/опікуни мали узгодити з начальницею (про)гімназії, чи бажають вони, щоб після завершення занять учениць не відпускали із закладу без супроводу. У такому разі начальниця контролювала, щоб особи, які приходили

забирати учениць, щоразу пред'являли спеціальний квиток, виданий освітнім закладом. Отже, жіночі (про)гімназії функціонували як простори жорстко регламентованого контролю над переміщенням, часом і поведінкою вихованок, де навіть базові дії – вихід із класу, завершення занять чи залишення закладу – мали бути санкціоновані представниками педагогічної влади.

Після літніх, різдвяних і великодніх вакацій вихованки повинні були повертатися до навчального закладу у визначений адміністрацією термін. При цьому учениці подавали начальниці/класній доглядачці спеціальні квитки з письмовим підтвердженням батьків/опікунів про час їхнього від'їзду з дому. У разі несвоєчасної появи без належного підтвердження поважної причини, педагогічна рада (про)гімназії визнавала ученицю вибулою з навчального закладу. Поновити навчання в (про)гімназії можливо було тільки на підставі ухвали педради закладу за умови наявності вільного місця у відповідному класі і повторного контролю знань з навчальних предметів (Pravila dlya uchenits, 1908, с. 2).

Батьки/опікуни, які не проживали в місті, де функціонувала (про)гімназія, були зобов'язані повідомити начальницю закладу, кому саме вони доручали нагляд за своїми доньками чи підопічними, які навчалися в ньому. Для проживання гімназисток з інших міст попечительські ради жіночих (про)гімназій організовували пансіони або спільні учнівські квартири. Протягом навчального року адміністрація освітнього закладу контролювала перебування гімназисток: їхній виїзд із міста без відома начальства не допускався навіть у святкові дні (Pravila dlya uchenits, 1908, с. 12). Наведені нормативи засвідчують, що через систему дозволів, супроводу і звітності в жіночих (про)гімназіях функціонував багаторівневий механізм нагляду за поведінням гімназисток, який поєднував інституційний контроль із залученням батьківського авторитету, формуючи режим безперервної підзвітності вихованок.

Правила поведінки учениць жіночих (про)гімназій формували чітко ієрархізований освітній простір, у якому через ритуалізовані практики поваги,

мовленнєві моделі звертання і щоденні дисциплінарні приписи відтворювали відносини влади та підпорядкування, притаманні суб'єкт-об'єктній моделі педагогічної взаємодії. Учениці зобов'язувалися беззаперечно коритися начальниці, класним доглядачкам, викладач(к)ам, як особам, яким доручена турбота про їхню освіту та виховання. У гімназійному повсякденні проявом поваги до адміністрації та педагогів закладу, а також сторонніх осіб, слугував символічний акт – вставання з місць під час їхнього входу/виходу з класної кімнати, що відображало усталені норми поведінки та ієрархічну структуру освітнього простору. При зустрічі з начальницею, викладач(к)ами та класними доглядачками в громадських просторах міста виявом пошани з боку учениці мало бути вітання їх ввічливим поклоном. Авторитетність суб'єктів освіти засвідчувала також використовувана форма звертання до них – тільки по імені та по батькові особи, що вивищувало останніх над підлеглими їм об'єктами освіти – гімназистками, підкреслювало навчальну субординацію і усталений поведінковий етикет вихованок закладу (Pravila dlya uchenits, 1908, с. 6).

Гімназійні правила мали привчити вихованок до систематичної навчальної роботи, самодисципліни та самоконтролю щодо виконання домашніх вправ. Учениця повинна була у своєму щоденнику точно фіксувати завдання додому, визначені до наступного уроку, і щоденно пред'являти його батькам/опікунам. Гімназистки мали сумлінно готуватися до навчальних занять, приділяючи кожному предмету й письмовій роботі стільки часу та зусиль, скільки було необхідно для свідомого й повного засвоєння навчального матеріалу і виконання завдань. Учениці, які були відсутні на заняттях через хворобу чи іншу поважну причину, повинні були надолужити пропущений навчальний матеріал і виконати письмові завдання у визначений термін. Послаблення щодо строків опанування матеріалу, пройденого класом, допускалося лише у випадках тяжкого перебігу хвороби учениці, що вимагала повного припинення розумових занять і підтверджувалася медичною довідкою (Pravila dlya uchenits, 1908, с. 5). Отже, гімназійні практики відображають

орієнтацію на безперервність і стандартизацію освітнього процесу, де індивідуальні обставини підпорядковані загальношкільному розпорядку.

Правила поведінки врегульовували також норми взаємовідносин між ученицями освітнього закладу та вимоги до їх зовнішнього вигляду, через які (про)гімназія забезпечувала дисципліновану й етично контрольовану колективну суб'єктність. Носіння форменого одягу було обов'язковим не лише під час перебування в (про)гімназії, а й поза її межами. Учениці мали дотримуватися встановлених вимог до зовнішнього вигляду, зокрема щодо охайності одягу і стриманості зачіски, яка повинна була бути скромною та акуратно укладеною. У стосунках із однокласницями гімназистки мали виявляти ввічливість, доброзичливість і взаємну підтримку. Сварки, лайка і фізичні сутички суворо заборонялися, причому особливу увагу в приписах приділяли захисту найслабших, зокрема новоприбулих учениць, від будь-яких проявів насильства (Pravila dlya uchenits, 1908, с. 6–7).

Концепт честі виступав ключовим у вимогах до соціальної поведінки вихованок: зберігаючи власну гідність, учениці одночасно репрезентували честь свого класу та навчального закладу, що накладало на них обов'язок утримувати себе і своїх подруг від дій, несумісних із нормами поведінки добре вихованих дівчат, і запобігати таким проявам у будь-якому контексті – як у межах (про)гімназії, так і поза нею. Особливу увагу в освітньому процесі жіночих (про)гімназій приділяли формуванню правдивості та щирості поведінки учениць: вони повинні були уникати лицемірства, прикидання, брехні, обману, зокрема у відносинах із начальством і педагогами, демонструючи чесність як ключову цінність навчально-виховного середовища закладу (Pravila dlya uchenits, 1908, с. 6-7).

Акцент на взаємопідтримці та наставництві в навчальному процесі втілював панівні принципи гімназійної корпоративності: успішні учениці, за можливості, мали допомагати слабким товаришкам (особливо хворим), пояснювати незрозуміле, консультувати з підготовки уроків і письмових вправ, водночас утримуючись від виконання завдань за них або сприяння списуванню,

що вважали шкідливим для тих, хто відставав у навчанні й етично неприйнятним в освітньому середовищі.

У жіночих (про)гімназіях категорично заборонялося використання непристойних висловів, підбурювання учениць до порушення правил поведінки або колективної непокори; порушниці загрожувало негайне виключення з освітнього закладу. Учениці були зобов'язані утримуватися від створення будь-яких несанкціонованих товариств чи групових об'єднань як між собою, так і з особами поза межами гімназії (Pravila dlya uchenits, 1908, с. 12–13). Недотримання зазначеного правила розглядали як серйозний дисциплінарний проступок, що призводив до негайного виключення порушниці з освітнього закладу. Жорсткість цього нормативного припису і стягнень за його порушення підкреслювало прискіпливий контроль навчальної адміністрації над формуванням колективної ідентичності учнівського контингенту винятково в дозволені імперською владою межах і світоглядних засадах, а також чітку регуляцію соціальних зв'язків у освітньому середовищі.

Таким чином, нормативи поведінки учениць імперських гімназій в Україні кінця XIX ст. – початку XX ст. репрезентують цілісну систему дисциплінарних практик, спрямованих на формування контрольованого, передбачуваного та ієрархічно впорядкованого освітнього середовища. Регламентація щоденної поведінки – від підготовки до уроку і визначеного розміщення в класі до тілесних поз, мовленнєвих обмежень і порядку взаємодії з викладачем – свідчить про намагання освітньої інституції не лише організувати навчальний процес, а й здійснювати всебічний контроль над тілом, мовленням і поведінковими реакціями учениць. У цьому сенсі (про)гімназія виступала не лише простором дисциплінування вихованок, а і конструювання «належної» жіночої суб'єктності, що поєднувала слухняність, стриманість, повагу до авторитету і здатність до саморегуляції.

Особливу роль у цій системі відігравали ритуалізовані практики – вставання під час відповіді, дозвіл на переміщення, колективна молитва до і

після занять, – які функціонували як механізми символічного відтворення ієрархії та інституційного порядку. Водночас заборона несанкціонованої комунікації, самостійних дій чи ініціативи під час уроку вказує на обмеження учнівської агентивності та пріоритет авторитарної педагогічної моделі (суб'єкт – об'єкт), у межах якої знання передавалося зверху вниз, а не вироблялося у взаємодії.

Поведінка гімназисток у вирі подій 1905–1907 рр.: дискурс звітів адміністрації закладів

Січневі події 1905 р., спричинені розгромом мирної демонстрації у Санкт-Петербурзі, об'єднали хвилею протестів невдоволених в усіх частинах імперії та ознаменували революцію. Головними вимогами опозиційного руху до самодержавної влади були: гарантування основних громадянських прав населення, зокрема свободи совісті, слова, зборів і об'єднань, ліквідація станових привілеїв і обмежень, а також звуження влади монарха виборним представницьким органом – Державною думою (Шандра, Аркуша, 2022, с. 244-245). «Після досягнення свободи слова, розширення і демократизації самоврядування відкриється широке майбутнє до національного зростання українського народу, у що я палко вірю і чого дуже сильно бажаю», – так у листі до М. І. Павлика описав свої очікування В. І. Вернадський (Загородній, Онищенко, & Смолій, 2012, с. 62). Активну участь у суспільно-політичних акціях брали представники різних груп населення України, зокрема земські діячі, освічена громадськість, національна інтелігенція, селянство та промислові робітники.

Громадське невдоволення і активізація протестного руху в державі не оминули освітні заклади Київського навчального округу. Вони позначилися масовими зібраннями університетського студентства, хімічними обструкціями в аудиторіях жіночих гімназій, саботажем навчальних занять ученицями, протестами і бойкотом дій гімназійного начальства, що змусило адміністрацію до крайнього заходу – тимчасового припинення занять в окрузі (Otchet, 1906,

с. 58). Розглянемо, як суспільно-політичні події першого революційного року позначилися на освітньому процесі жіночих (про)гімназій.

Як виявилось, не всі керівники освітніх закладів зважилися повідомити керівництву навчального округу про факти проблемностей у підпорядкованих їм колективах. Зокрема, з 29-ти жіночих гімназій⁷ у річних звітах тільки 11-х закладів (37,93%) зафіксовано, що на поведінці учениць позначилися суспільно-політичні події (Otchet, 1906, с. 3–4). Натомість більшість керівників (62,07%) фактично ігнорували конфліктні ситуації, які виникали як у стінах жіночих гімназій, так і поза ними, попри те, що вони безпосередньо впливали на дисципліну і репутацію учениць. Показовим у цьому контексті наведено звіт Немирівської жіночої гімназії, де зазначено, що «середній бал за поведінку учениць був 5» (Otchet, 1906, с. 58). Водночас у грудні 1905 р. серед учениць відбувалися доволі помітні заворушення, які проявлялися у демонстративній непокорі та грубому ставленні до адміністрації та педагогічного персоналу закладу.

Загалом поведінка вихованок жіночих освітніх закладів у 1905 р., подібно до ситуації у чоловічих гімназіях, істотно відрізнялася від попередніх років. Найвиразніше це проявлялося у старших класах, де фіксувалися випадки невідвідування занять без поважних причин, демонстративної непокори адміністрації, зухвалого ставлення до педагогів і навіть відкритих образ на адресу керівництва. Подібні явища представники адміністрації пов'язували з активізацією політичної агітації та впливом громадської думки, зокрема настроїв, що циркулювали в публічному просторі та відображалися в періодичній пресі. Саме ці чинники, на їхню думку, сприяли формуванню опозиційних настроїв і підживлювали «дух свавілля учнівської молоді» (Otchet, 1906, с. 58). Отже, факти відкидання усталених дисциплінарних норм у середовищі учениць адміністрація гімназій інтерпретувала переважно через

⁷ Враховуємо також і Острозьке жіноче училище (графіа Блудова), яке функціонувало на правах гімназій.

призму зовнішніх впливів – проникнення суспільно-політичної напруги революційної доби в освітній простір, що звужувало можливості критичного (пере)осмислення внутрішніх інституційних чинників кризи дисциплінарного режиму. Зазначимо, що така позиція була типовою для начальників імперських освітніх закладів, які підкреслювали, що «ненормальність академічного життя» в 1905 р. зумовлена чинниками, що перебувають поза межами навчальних інституцій.

Конкретизуємо, які саме порушення правил поведінки учениць було представлено у звітах начальників жіночих гімназій. За свідченнями адміністрації Полтавської жіночої гімназії, прояви колективної протестної поведінки учениць старших класів, передусім VIII, зафіксовано під час політичного страйкового руху в жовтні та грудні 1905 р. Вони приводили до гімназії сторонніх осіб, які під час уроків намагалися зірвати освітній процес, закликаючи учениць залишати заняття. У межах цієї протестної практики використовували також «хімічну обструкцію»⁸, що слугувала засобом дезорганізації освітнього середовища. Адміністрація і педагогічна рада гімназії виявилися неспроможними швидко стабілізувати ситуацію: учениці ігнорували не лише вимоги керівництва закладу, а й рішення батьківських зборів. За таких умов керівництво вдалося до крайніх дисциплінарних заходів, зокрема тимчасового закриття старших класів і виключення окремих учениць із Полтавської жіночої гімназії (Otchet, 1906, с. 59).

У Роменській жіночій гімназії (Полтавська губернія) упродовж 1905 р. спостерігалася помітна активізація учениць старших класів, що проявилася у формулюванні колективних вимог до адміністрації закладу. Упродовж першого півріччя (зима–весна 1905 р.) ці вимоги, які супроводжувалися одноденним страйком, стосувалися скасування зовнішнього нагляду за гімназистками,

⁸ Під «хімічною обструкцією» розуміли одну з форм протестної поведінки учнівської молоді середніх і вищих навчальних закладів, що полягала у свідомому зриві освітнього процесу через створення умов, несумісних із проведенням занять. До таких практик належали, зокрема, розливання хімічних речовин із різким запахом у приміщеннях гімназії, а також використання вибухових засобів (петард), що унеможлилювали продовження навчання.

перегляду частини внутрішніх правил і усунення, за висловом самих учениць, «шпигунів» – класних доглядачок (див. детальніше про їхні обов'язки: Драч, Губенко, 2025, с. 54-56). До прикладу, учениці Сумської гімназії висунули вимоги щодо заміни лікаря закладу лікаркою, розширення можливостей відвідування театральних вистав, а також загального поліпшення умов повсякдення (Кудінов, 2009, с. 135).

У другому півріччі, восени 1905 р., на ситуацію в гімназійному середовищі дедалі відчутніше впливали загальноімперські суспільно-політичні процеси. Це проявлялося у поширенні різних форм громадської активності – від організації зібрань до участі у вуличних маніфестаціях із червоними прапорами, що нерідко супроводжувалися сутичками та застосуванням зброї. Попри офіційну заборону, у приміщенні Роменської жіночої гімназії відбувалися численні зібрання. Кульмінацією протестної активності стала «хімічна обструкція», організована 15 грудня 1905 р. За повідомленнями адміністрації, ініціаторки акції пояснювали її як прояв співчуття та солідарності із загальним страйковим рухом (Otchet, 1906, с. 59). Учнівський активізм в гімназійній освіті Полтавської губернії корелюється із загальним суспільно-політичним рухом у регіоні, виявом яких стали громадські дискусії місцевої групи спілки вчителів і діячів народної освіти щодо векторів реформування шкільної освіти (Березівська, 2008, с. 43).

Загалом 1905 р. позначився відчутним послабленням дисциплінованості в учнівському середовищі жіночих гімназій. У звітній документації фіксували пониження рівня усталених норм поведінки, що проявлялося у недотриманні схвалюваних моделей ввічливості, стриманості та взаємної поваги як між самими ученицями, так і у взаєминах із педагогічним персоналом. Водночас дедалі частіше спостерігалася демонстративна зневага до вимог гімназійних правил, які самі учениці починали сприймати як надмірно формалізовані («дріб'язкові»). Серед поширених дисциплінарних порушень учениць у звітній документації констатовано систематичні запізнення на уроки, самовільний

вихід із класу під час занять, дострокове залишення гімназії без дозволу адміністрації та інші дії, що підривали усталений розпорядок освітнього процесу.

Подібні практики, за свідченням керівництва закладів, набували характеру звичних явищ у жіночих гімназіях навчального округу. Освітні чиновники, аналізуючи відомчу інформацію, що надходила до канцелярії попечителя Київського навчального округу за 1905 р., змушені були відкрито визнати складність, а подекуди й неможливість підтримання навчально-виховного процесу відповідно до попередніх правил (Otchet, 1906, с. 59).

Показовими в цьому контексті є події у Вінницькій жіночій гімназії. 18 жовтня 1905 р. частина її учениць приєдналася до учнів реального училища і спільно намагалася зірвати навчальний процес в інших освітніх закладах міста (Otchet, 1906, с. 59). Згодом, 12 грудня, учениці гімназії офіційно повідомили головну доглядачку про участь у політичному страйку і самовільно залишили заклад. Педагогічна рада визнала 55 учениць такими, що вибули з гімназії, одночасно знизивши їм оцінку за поведінку. Привертає увагу конфесійний склад учениць, виключених із Вінницької жіночої гімназії: серед них були представниці різних релігійних спільнот – православної (3 особи), лютеранської (2), римо-католицької (12) та юдейської (38) (Otchet, 1906, с. 60). Така структура відображає ширший суспільний контекст пізньоімперської доби в Україні, зокрема тенденцію до більшої політичної активності серед представників етноконфесійних груп, які в умовах Російської держави зазнавали різних форм правових і соціальних обмежень, передусім польського та єврейського населення.

Подібні явища фіксували і в ряді інших жіночих гімназій Київського навчального округу. Показовим є приклад Чернігівської жіночої гімназії, де через учнівські заворушення навчальний процес був призупинений на десять днів. Унаслідок цього адміністрація закладу навіть не змогла виставити оцінки за поведінку гімназисткам за друге півріччя, що свідчить про суттєву дезорганізацію дисциплінарного режиму.

Водночас окремі документальні матеріали містять більш відверті оцінки ситуації. Так, у звіті Київської приватної гімназії А. А. Бейтель прямо зазначалося, що середній річний бал за поведінку не відображає реального стану дисципліни серед учениць. Формально за друге півріччя поведінку гімназисток було оцінено досить високим балом – 4,9, однак після страйку 14 жовтня 1905 р. навчання у старших класах фактично було дезорганізоване, а порушення порядку і дисципліни стали регулярними. За свідченням адміністрації, традиційні педагогічні механізми впливу – виховні бесіди начальниці, викладачів і класних доглядачок – не завжди досягали очікуваного результату. Не дали бажаного ефекту і звернення до батьків: частина учениць демонструвала непокору родинному авторитету, заявляючи про свою незгоду з позицією старших. По суті, простежується формування опозиційної мікрополітики шкільного (дівочого) середовища, що розхитувала усталені ієрархії освітньої інституції.

Характерним є свідчення начальниці закладу А. А. Бейтель, яка у звіті за 1905 р. зазначила: «Неможливо описати всього того, що за цей час випало на нашу долю, а також на долю тих учениць, які бажали навчатися, не схвалюючи безладу, але через хибне почуття солідарності все замовчували і не чинили опору своїм спантеличеним подругам» (Otchet, 1906, с. 60). Це судження відображає складну внутрішню динаміку спільноти гімназисток, у якій на тлі протестної активності співіснували різні форми поведінкових стратегій – від неприхованої участі в колективних акціях до мовчазної солідарності чи пасивного пристосування, що опосередковано засвідчує стан душевного розладу вихованок під тиском різновекторних колективних настроїв.

У такій ситуації педагогічна рада гімназії висловилася за звільнення учениць трьох старших класів (VI, VII і VIII) і поновлення в закладі тільки тих, які бажать вчитися. Сподівалися, що показове виключення змусить батьків звернути більше уваги на своїх доньок, ретельніше пильнувати за ними та оберігати їх від небезпечних впливів. У підсумку, зазначена ухвала педради в

організаційному аспекті виявилася досить дієвою, оскільки навчально-виховний процес в Київській жіночій гімназії А. А. Бейтель було нормалізовано.

Водночас аналогічно високим середнім річним балом за поведінку (4,99) було оцінено й учениць жіночої гімназії при Київській Євангелічно-Лютеранській церкві, де, на відміну від низки інших навчальних закладів округу, не зафіксовано заворушень, пов'язаних із подіями 1905 р. У звітній документації зазначали, що число учениць, до яких протягом року застосовувалися дисциплінарні стягнення, було незначним.

Разом із тим, адміністрації багатьох закладів воліли не акцентувати увагу на конфліктних ситуаціях і порушеннях навчально-виховного процесу. У результаті такі події або лише побіжно згадували у річних звітах, або взагалі замовчували – іноді навіть у протоколах засідань педагогічних рад. Подібна практика свідчить про намагання адміністрації зберегти образ інституційної стабільності в умовах викликів суспільно-політичної кризи 1905 р. Відносну стабільність внутрішнього розпорядку в жіночих прогімназіях чиновники пояснювали переважно віковими особливостями вихованок, які, перебуваючи на ранніх етапах підліткового розвитку, поверхово цікавилися суспільно-політичними настроями і учнівським активізмом.

Проаналізуємо, чи вдалося нормалізувати освітній процес у жіночій гімназійній освіті протягом наступних (1906–1907) років революції. У звіті попечителя Київського навчального округу за 1906 р. підкреслено, що в низці жіночих гімназій (Полтавській, Глухівській, Роменській, Чернігівській, Лубенській, Черкаській, а також приватній гімназії В. П. Ахшарумової (м. Полтава)) наслідки громадсько-політичних протестних акцій лишалися відчутними впродовж другої половини 1905–1906 н. р. Зокрема, констатовано помітне послаблення дисциплінованості, що проявлялося передусім у систематичному пропуску навчальних занять без поважних причин (переважно ученицями старших класів), демонстративно зухвалій поведінці щодо адміністрації та педагогів, самовільному залишенні уроків, відвідування раніше заборонених розважальних заходів, а також у порушенні встановлених правил

проживання гімназисток з інших міст – зокрема зміні квартир без відома і дозволу керівництва закладу (Otchet, 1907, с. 71). Пояснення освітніх чиновників щодо вкрай повільного відновлення дисципліни та дії усталених нормативів учнівської поведінки було зумовлено недостатньою підтримкою педагогічного персоналу освітніх закладів з боку батьків, що розглядали як важливий, проте мало інтегрований компонент гімназійної соціалізації, покликаний забезпечити узгодженість і консолідацію виховних впливів школи і родини.

У 1907 р. поведінку гімназисток оцінювали як загалом задовільну: поодинокі порушення і випадки незначних дисциплінарних відхилень у більшості жіночих (про)гімназій навчального округу не виходили за межі звичних виховних практик шкільного повсякдення і, як правило, підлягали корекції засобами морально-дисциплінарного впливу. Водночас у частині жіночих гімназій поведінка учениць, передусім старших класів, і надалі викликала стурбованість педагогів і керівництва. Насамперед непокоїли прояви послаблення дисциплінарного режиму, зокрема серед старшокласниць. В основному, проступки гімназисток аналогічні до попереднього року: регулярні пропуски занять без поважних причин, недбале ставлення до навчальної діяльності, порушення норм корпоративної субординації – від демонстративної неуважності до відверто грубого ставлення до педагогічного персоналу, самовільна позашкільна поведінки і заборонені форми дозвілля (зокрема клуби).

Узагальнюючи поведінку учениць в системі жіночої гімназійної освіти Київського навчального округу, у звіті попечителя округу наведено показові випадки брутального порушення усталеного розпорядку шкільного життя, зафіксовані в чотирьох гімназіях. У трьох із них серед учениць старших класів сформувалася ініціатива відзначити 20 лютого 1907 р. – день відкриття II Державної думи – демонстративним ухиленням від занять. Реалізація цього наміру набула різних форм: в одному закладі учениці V–VI класів пропустили два уроки, в другому – частина учениць VIII класу пішла з практичних занять після полудня, тоді як у третьому навчальний процес у V, VI і VII класах було

примусово зірвано. Тільки з 12 березня, після проведення адміністративного розслідування і застосування дисциплінарних санкцій, за ухвалою педагогічної ради заняття були відновлені. У четвертій гімназії зафіксовано інший тип колективної активності: під час великої перерви учениці V–VIII класів організували несанкціоновані збори, на яких обговорювали питання скасування танцювального вечора та перерозподілу коштів на користь малозабезпечених товаришок (Otchet, 1908, с. 70).

Викладені факти дисциплінарних порушень учениць – від індивідуальних відхилень до колективних проступків, частково політизованих практик, – адміністрація сприймала як симптоми недостатньої ефективності механізмів соціального контролю за гімназистками, передусім через скасування системи позашкільного нагляду в ході революційних подій («визвольного» руху у звітах) 1905–1906 рр. Підкреслимо, що у чиновницькому дискурсі використано лапки щодо поняття «визвольний», фіксує розрив між офіційним (імперським) дискурсом і альтернативними суспільними наративами.

По суті, невідповідність між нормативно заданою моделлю поведінки і реальними практиками учениць, що стала очевидною на хвилі суспільно-політичного активізму, виявила кризу ефективності традиційного дисциплінарного режиму імперської гімназійної освіти, розхитуючи її інституційну спроможність формувати керовану та соціально конформну вихованку. Втрата усталених механізмів контролю і дисциплінарної влади гімназійним персоналом зумовила розширення рамок відповідальності за соціалізацію учнівства зовнішнім (позаінституційним) чинником – батьківськими комітетами.

Висновки. Нормативи поведінки учениць у жіночих (про)гімназіях України кінця XIX – початку XX ст. репрезентують цілісну систему дисциплінарних і символічних практик, що врегульовували тілесні, комунікативні й етичні виміри їхнього поводження. Ритуалізовані форми вшанування і колективна молитва, мовленнєві коди субординації та акцент на чеснотах функціонували не лише як засоби зовнішнього контролю, а як

механізми інтеріоризації норм, спрямовані на формування лояльної, самодисциплінованої та соціально конформної учениці. Гімназійний простір функціонував як середовище перетину дисциплінарної влади (М. Фуко) і моральної педагогіки, де через повсякденні освітні практики вихованок здійснювалося відтворення соціального порядку і гендерно маркованих моделей поведінки.

Події початку ХХ ст., зокрема революційні потрясіння 1905–1907 рр., засвідчили кризу авторитарного дисциплінарного режиму жіночих гімназій: формальне дотримання правил дедалі частіше поєднувалося з їхнім фактичним ігноруванням або відкритим порушенням. Учениці, особливо старших класів, демонстрували інтерес до громадсько-політичного життя, зростання колективної агентивності, здатність до солідарних дій, готовність послаблювати авторитет гімназійної адміністрації, педагогів і батьків. Конфесійний склад учениць, виключених із Вінницької жіночої гімназії в 1905 р., засвідчив не лише протестні настрої представниць найбільш дискримінованих етносів у Російській імперії, зокрема поляків і євреїв, а й поширення в молодіжному середовищі громадянських цінностей і націєтворчих ідей.

Перспективи подальших досліджень. Напрямом подальшого історико-освітнього пошуку має стати вивчення трансформацій нормативів і повсякденних практик у гімназійній освіті України постреволюційної доби (1907–1913 рр.) задля (пере)осмислення дійсних впливів громадськості на оновлення освітньої сфери суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березівська, Л. (2024). Педагогічна біографіка доби Української революції (1917–1921) як підґрунтя і джерело національно-патріотичного виховання дітей і молоді: діалог поколінь. *Науково-педагогічні студії*, 8, 11-28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28>
- Березівська, Л. Д. (2008). *Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті*. Київ: Богданова А.М. 405 с.
- Березівська, Л. Д. Спроби реформування шкільної освіти в імперську добу (1899–1917): історіографія та джерела дослідження. *Історико-педагогічний альманах*, 2017, 1, 22–30.

- 20-та річниця «революції на граніті»: спогади. Інтерв'ю з Олесем Донієм. *BBC NEWS Україна*. (2 жовтня 2010)
http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2010/10/101002_donyi_student_anniv_ie_is.shtml
- Драч, О. (2022). Поведінка учениць як соціально-виховний засіб: за матеріалами Варшавської жіночої прогімназії початку ХХ ст. *Київські історичні студії*, 2 (15), 38-47.
<https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.24>
- Драч, О., & Губенко, І. (2025). Освітянка модерної доби в Україні: чисельність, фаховість, візуальний образ у фокусі гендеру. *Науково-педагогічні студії*, 9, 47-69.
<https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-47-69>
- Жовта, І. І. (2021). Постаць керівниці у повсякденному житті вихованок Київського інституту шляхетних дівчат у ХІХ – на початку ХХ ст. *Сторінки історії*, 53, 95-113.
<https://doi.org/10.20535/2307-5244.53.2021.248460>
- Загородній А.Г., Онищенко О.С., & Смолій В.А. (Ред). *Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими*. Кн. 2: Листування: Д–Я. Ч. 2: О–Я. Київ, 2012. 691 с.
- Ігнатенко, Н., Москалюк, М., & Костюк, Л. (2024). Історико-ретроспективний аналіз державної освітньої політики в Україні (1991–2020 рр.). *Український історичний журнал*, (2), 203–215. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.203>
- Клочко, О. М. (2016). Етапи становлення та розвитку жіночої гімназійної освіти на північному сході України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття). *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*, 26, 54-59.
- Клочко, О. Розвиток жіночої гімназійної освіти Північного Сходу України в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.01. Суми, 2018. 20 с.
- Кремень, В. Г., Луговий, В. І., & Топузов, О. М. (Ред.). (2021). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. До 30-річчя незалежності України*. КОНВІ ПРІНТ. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>
- Кудінов, Д. (2022). Участь учениць Сумської жіночої гімназії в суспільно-політичному житті наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. *Сумський історичний портал*. <https://history.sumy.ua/research/article/9560-kudinov-dmytro-uchast-uchenyts-sumskoi-zhinochoi-himnazii-v-suspilnopolitychnomu-zhytti-naprykintsi-khikh-na-pochatku-khkh-st.html>
- Кудінов, Д. В. (2009). Суспільно-політична діяльність вчителів і учнів у Сумах під час революції 1905–1907 років. *Сумська старовина*, ХХVI-ХХVII, 129-143.
- Марченко, О. (2024). Особливості навчання і виховання дітей дворян шкільного віку в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. (на прикладі Єлисаветградської громадської жіночої гімназії). *Історія та археологія*, (2), 59–68. <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2024-2-5>
- Милько, В. С. Гімназії українських міст у період модернізації Російської імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.*, 2017, (26), 195-209.
- Палієнко, М. (2022). Іваненко О. Культурно-освітнє життя етнічних меншин Наддніпрянської України: на прикладі Київського навчального округу (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Рец. на кн. *Український історичний журнал*, (3), 224–227. вилучено із <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/8308>
- Пирожков С. І., Смолій В. А., & Боряк Г. В. (Ред). (2020). *Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: національна доповідь*. Київ : Ніка-Центр, 356 с.
- Тронько, Т. (2014). Діяльність в Україні жіночих гімназій Відомства установ імператриці Марії (друга половина ХІХ століття). *Сіверянський літопис*, 6, 290-297.
- Шандра В., Аркуша О. (2022). *Україна в ХІХ столітті: доба модернізації*. Київ: Академперіодика. DOI: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.466.706>

- Westberg, J., & Primus, F. (2023). Rethinking the history of education: considerations for a new social history of education. *Paedagogica Historica*, 59(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/00309230.2022.2161321>
- Westberg, J. (2025). Historical methods in educational research: sources, contextualisation, periodisation and analysis. *Paedagogica Historica*, 61(6), 994–1014. <https://doi.org/10.1080/00309230.2025.2473704>

REFERENCES

- Berezivska, L. (2024). Pedagogical Biography of Ukrainian Revolution Period (1917–1921) as a Ground and Source for National and Patriotic Education of Children and Youth: Dialogue of Generations. *Research and Educational Studies*, (8), 11-28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28> [in Ukrainian].
- Berezivska, L. D. (2008). *Reforming School Education in Ukraine in the 20th Century*. Kyiv: Bogdanova A.M. [in Ukrainian].
- Berezivska, L. D. (2017). Attempts to reform school education in the imperial era (1899–1917): historiography and sources of research. *Educational History Review*, (1), 22–30 [in Ukrainian].
- 20th anniversary of the "revolution on granite": memories. Interview with Oles Doni. *BBC NEWS Ukraine*. (October 2, 2010) http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news/2010/10/101002_donyi_student_anniv_ie_is.shtml [in Ukrainian].
- Drach, O. (2022). The behavior of students as a social and educational tool: on the basis on the materials of the warsaw women's progymnasium at the beginning of the 20th century. *Kyiv Historical Studies*, 2 (15), 38-47. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.24> [in Ukrainian].
- Drach, O., & Hubenko, I. (2025). A Female Educator in Modern Ukraine: Numbers, Professionalism, and Visual Image through the Lens of Gender. *Research and Educational Studies*, (9), 47-69. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-47-69> [in Ukrainian].
- Ignatenko, N., Moskalyuk, M., & Kostyuk, L. (2022). Historical and Retrospective Analysis of State Educational Policy in Ukraine (1991–2020). *Ukrainian Historical Journal*, (2), 203–215. <https://doi.org/10.15407/uhj2022.02.203>
- Klochko, O. M. (2016). Stages of establishing and developing female high school education in Northeast of Ukraine (in the second half of the XIX – beginning of XX centuries). *Naukowi Chasopys Dragomanov Ukrainian State University*, 26, 54-59. [in Ukrainian].
- Klochko, O. (2018). Development of women's gymnasium education of the North-East of Ukraine in the second half of the XIX – at the beginning of the XX century. (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Sumy. [in Ukrainian].
- Kremen, V. G., Lugovyi, V. I., & Topuzov, O. M. (Eds.). (2021). *National Report on the State and Prospects for the Development of Education in Ukraine*. To the 30th Anniversary of Ukraine's Independence. KONVI PRINT. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua> [in Ukrainian].
- Kudinov, D. (2022). Participation of female students of the Sumy Women's Gymnasium in socio-political life in the late 19th – early 20th centuries. *Sumy Historical Portal*. <https://history.sumy.ua/research/article/9560-kudinov-dmytro-uchast-uchenyts-sumskoi-zhinochoi-himnazii-v-suspilnopolitychnomu-zhytti-naprykintsi-khikh-na-pochatku-khkh-st.html>
- Kudinov, D.V. (2009). Social and political activity of teachers and pupils in Sumy during the Revolution 1905-1907. *Sumska Starovyna*, XXVI-XXVII, 129-143. [in Ukrainian].
- Marchenko, O. (2024). Peculiarities of education and upbringing of school-age children of nobles in the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century (on the example

- Yelysavethrad Public Girls' Gymnasium). *History and Archaeology*, (2), 59–68. <https://doi.org/10.32782/cusu-hist-2024-2-5> [in Ukrainian].
- Mytko, V. S. (2017). Gymnasiums of Ukrainian cities during the modernization of the Russian Empire (late 19th – early 20th centuries). *Problems of the history of Ukraine 19th – early 20th centuries*, (26), 195-209. [in Ukrainian].
- Paliienko, M. (2022). Ivanenko O. Cultural and Educational Life of Ethnic Minorities of Dnipro Ukraine: On the Example of the Kyiv Educational District (Second Half of the Nineteenth – Beginning of the Twentieth Century): Book review. *Ukrainian Historical Journal*, (3), 224–227. Retrieved from <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/8308>
- Pirozhkov, S. I., Smolii, V. A., & Boryak, G. V. (Eds.). (2020). *Ukraine as a civilizational subject of history and modernity: national report*. Kyiv: Nika-Center. [in Ukrainian].
- Tronko, T. (2014). Activities in Ukraine of female gymnasiums of the Office of Institutions of Empress Maria (second half of the 19th century). *Sumska Starovyna*, 6, 290-297. [in Ukrainian].
- Shandra, V., Arkusha, O. (2022). *Ukraine in the 19th century: the era of modernization*. Kyiv: Academperiodyka. [in Ukrainian].
- Potter, J. (2008). Discourse Analysis. In L. M. Given (Ed.) *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*. SAGE Publications, 217-220.
- Westberg, J., & Primus, F. (2023). Rethinking the history of education: considerations for a new social history of education. *Paedagogica Historica*, 59(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/00309230.2022.2161321>
- Westberg, J. (2025). Historical methods in educational research: sources, contextualisation, periodisation and analysis. *Paedagogica Historica*, 61(6), 994–1014. <https://doi.org/10.1080/00309230.2025.2473704>
- Zhovta, I. (2021). The Figure of the Head-Teacher in the Daily Life of the Girls of the Kyiv Institute of Noble Girls in the 19th – Early 20th Cent. *History Pages*, (53), 95-113. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.53.2021.248460> [in Ukrainian].
- Zahorodniy, A.H., Onyshchenko, O.S., & Smoliiy, V.A. (Ed). (2012). *Volodymyr Ivanovych Vernadsky. Correspondence with Ukrainian Scientists*. Book 2: Correspondence: D–Ya. Part 2: O–Ya. Kyiv. [in Ukrainian].

Oksana Drach,

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Professor of the Department of World History
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0001-7859-3385
e-mail: o.drach@kubg.edu.ua

Inna Hubenko,

Doctor of Philosophy (Medicine), Professor,
Rector, Professor of the Department of Fundamental Disciplines,
Cherkasy Medical Academy,
Cherkasy, Ukraine
ORCID: 0000-0002-3798-6489
e-mail: chmarector215@gmail.com

BEHAVIOR OF GYMNASIUM FEMALE STUDENTS VS REVOLUTIVE EVENTS OF 1905–1907 IN UKRAINE: DISCOURSE OF NORMATIVES AND ADMINISTRATION

Abstract. *The normative principles of behavior of female students of gymnasium education in Ukraine in the late 19th and early 20th centuries are studied. The relevance is justified by the importance of contextualizing the protest moods of gymnasium students in a situation of revolutionary crisis of society in order to (re)interpret educational institutions and discourses in the focus of decolonization. The sources are the reports of the trustee of the Kyiv Educational District in 1905–1907. It is proved that the norms of behavior of female students of imperial gymnasiums in Ukraine represent a holistic system of disciplinary practices aimed at forming a controlled, predictable and hierarchically ordered educational environment. The regulation of daily behavior – from preparation for the lesson and a certain placement in the classroom to bodily postures, speech restrictions and the order of interaction with the teacher – testifies to the educational institution’s desire not only to organize the educational process, but also to exercise comprehensive control over the body, speech and behavioral reactions of the students. Ritualized forms of veneration and collective prayer, speech codes of subordination and an emphasis on virtues functioned not only as means of external control, but also as mechanisms for the internalization of norms aimed at the formation of a loyal, self-disciplined and socially conforming student. The gymnasium space functioned as an environment of intersection of disciplinary power (M. Foucault) and moral pedagogy, where the reproduction of social order and gender-marked behavioral models was carried out through the everyday educational practices of the students.*

It was found that the revolutionary upheavals of 1905–1907 witnessed a crisis in the traditional disciplinary regime of women's (pro)gymnasiums: formal compliance with the rules was increasingly combined with their actual ignoring or open violation. Female students, especially in the senior classes, demonstrated an interest in public and political life, an increase in collective agency, the ability to act in solidarity, and a willingness to challenge the authority of the gymnasium administration, teachers, and parents.

The confessional composition of the female students expelled from the Vinnytsia Women's Gymnasium in 1905 testified not only to the protest moods of representatives of the most discriminated ethnic groups in the Russian Empire, in particular Poles and Jews, but also to the spread of civic values and nation-building ideas among the youth.

Keywords: *history of education, female students, female gymnasiums, rules of conduct, disciplinary regime, protest moods, revolution of 1905–1907, Kyiv Educational District.*